

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

За загальною редакцією Г. В. ЄФІМОВОЇ

Рекомендовано Вченою радою НУК

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
КОРАБЛЕБУДУВАННЯ
ІМ. АДМІРАЛА МАКАРОВА

2024

УДК 339.9

M58

Автори: Г. В. Єфімова, д-р екон. наук, професор;
С. М. Марущак, канд. екон. наук;
Л. Ю. Вдовиченко, канд. екон. наук;
О. В. Пащенко, канд. екон. наук, доцент;
О. М. Майстренко, канд. екон. наук, доцент;
М. Д. Павлова, викладач

Рецензенти: В. В. Гончар, д-р екон. наук, професор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;
О. І. Лайко, д-р екон. наук, професор Інституту ринку й економіко-екологічних досліджень НАН України;
С. В. Козловський, д-р екон. наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

*Рекомендовано Вченою радою НУК імені адмірала Макарова
як навчальний посібник
(протокол № 02 від 24.02.2023 р.)*

Міжнародна економіка : навчальний посібник / Г. В. Єфімова,
M58 С. М. Марущак, Л. Ю. Вдовиченко, О. В. Пащенко, О. М. Майстренко,
М. Д. Павлова ; за заг. ред. Г. В. Єфімової. – Миколаїв : НУК, 2024. – 324 с.
ISBN 978-966-321-466-5

Навчальний посібник охоплює широке коло питань становлення та розвитку світової економіки. Розглянуто зміст, середовище та еволюцію сучасної міжнародної економіки, основи її руху, форми та напрями розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної глобалізації та інтеграції. Запропонований до кожної теми пакет завдань сприяє формуванню зацікавленості у вивченні курсу і кращому засвоєнню навчальної дисципліни.

Призначено студентам економічних спеціальностей, викладачам закладів вищої освіти, а також усім, хто цікавиться проблемами світової економіки.

УДК 339.9

© Єфімова Г. В., Марущак С. М.,
Вдовиченко Л. Ю., Пащенко О. В.,
Майстренко О. М., Павлова М. Д., 2024
© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2024

ISBN 978-966-321-466-5

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. СВІТОВИЙ РИНОК ТА МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ...	6
1.1. Інтернаціоналізація економічного розвитку.....	6
1.2. Глобалізація та економічний розвиток.....	36
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНА МОБІЛЬНІСТЬ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВИХ РИНКІВ..	79
2.3. Сучасна міжнародна торгівля.....	79
2.4. Міжнародна мобільність праці та капіталу.....	107
2.5. Міжнародна інвестиційна діяльність та кредитні відносини.....	136
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	159
3.6. Світова валютна система.....	159
3.7. Міжнародні розрахунки та платіжний баланс.....	188
3.8. Міжнародна економічна інтеграція.....	232
3.9. Зовнішньоекономічна політика України.....	255
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	288
ДОДАТКИ.....	296

23. Ямайська валютна система офіційно закріпила статус резервної валюти за:

- а) долларом США, маркою ФРН, японською ієною;
- б) долларом США, маркою ФРН, англійським фунтом стерлінгів;
- в) долларом США, англійським фунтом стерлінгів, французьким франком;
- г) долларом США, японською ієною, англійським фунтом стерлінгів.

24. Результатом різкого порушення функціонування валютної системи, що виявляється у невідповідності структурних принципів організації світового валютного механізму до умов виробництва, світової торгівлі, співвідношення сил у світі, що змінилися, є:

- а) валютна інтервенція;
- б) національна валютна криза;
- в) світова валютна криза;
- г) запровадження валютних обмежень провідними державами світу.

25. Стандарт СДР було введено:

- а) Генуезькою валютною системою;
- б) Бреттонвудською валютною системою;
- в) Ямайською валютною системою;
- г) Паризькою валютною системою.

3.7. Міжнародні розрахунки та платіжний баланс

1. Міжнародні розрахунки та принципи їх організації.
2. Форми міжнародних розрахунків.
3. Документарні форми міжнародних розрахунків.
4. Недокументарні форми міжнародних розрахунків.
5. Призначення та методологія платіжного балансу.
6. Класифікація статей платіжного балансу за методикою МВФ.
7. Рівновага та регулювання платіжного балансу.

Міжнародні розрахунки та принципи їх організації

Наразі розвиток економіки характеризується глобалізаційними процесами, які стають дедалі глибшими і складнішими, інтеграцією національних економік у структуру світового господарства, тісними та різноманітними міжнародними економічними зв'язками як між національними економіками, так і на рівні окремих підприємств. Інтернаціоналізація господарської діяльності полягає в тому, що національні економіки розвиваються в тісному переплетінні та взаємодії. Жодна економіка не може залишатися закритою від іншого світу – так чи інакше тенденції розвитку світового господарства впливають на національні тенденції, формування яких певним чином залежить від зовнішніх впливів. У результаті ми можемо казати, що у плані функціональної орієнтації будь-яка національна економіка складається з двох частин – внутрішньої і зовнішньої. Внутрішня економіка задовольняє потреби споживачів за рахунок вітчизняного виробництва, зовнішня частина економіки забезпечує вихід на міжнародні ринки товарів, послуг та факторів виробництва, маючи за мету підвищення добробуту населення і розвиток економіки даної країни.

Зовнішньоекономічні взаємозв'язки – це комплексна система різних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у різних галузях економіки, в економічному сенсі – операції щодо обігу товарів, послуг, грошей і капіталу між різними економічними і валютними зонами⁵⁷, які здійснюються на основі зовнішньоекономічних контрактів, а також двосторонніх угод (контрактів) країн-партнерів. У процесі укладання зовнішньоекономічного контракту контрагенти узгоджують деталі комерційних та фінансових умов платежу, а в ході їх реалізації виникають взаєморозрахунки, які через їх специфіку прийнято називати міжнародними розрахунками.

⁵⁷Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підруч. 5-ге вид., перероб. та допов. Університет ДФС України. Ірпінь, 2019. 410 с.

Міжнародні розрахунки – це грошові розрахунки між установами, компаніями, банками і фізичними особами, пов’язані з переміщенням матеріальних цінностей і послуг у міжнародній торгівлі. Вони призначаються для регулювання умов платежів, вимог і грошових зобов’язань, що виникають між суб’єктами ЗЕД – юридичними особами та громадянами різних країн у відповідності з існуючою міжнародною практикою, правилами та нормами⁵⁸.

Міжнародні розрахунки охоплюють торгівлю товарами та послугами, а також некомерційні операції, кредити й рух капіталів між країнами, у тому числі відносини, пов’язані з будівництвом об’єктів за кордоном і наданням економічної допомоги країнам. Вони здійснюються переважно в безготівковій формі шляхом відповідних записів на банківських рахунках в уповноважених банках та безпосередньо пов’язані з обміном валют. Посередниками до того ж виступають зазвичай великі банки, у яких відкриті відповідні рахунки учасників зовнішньоторговельних операцій. Більша частина всіх міжнародних розрахунків здійснюється у процесі опосередкування міжнародних торгових угод.

Основу міжнародних розрахунків складає рух товаророзпорядчих документів і операційне оформлення платежів за укладеними зовнішньоекономічними угодами.

Проведення розрахунків між суб’єктами господарювання, що знаходяться в різних країнах світу, ґрунтується на встановлених формах розрахунків та системі валютного регулювання. Для забезпечення відповідних гарантій експортерам та імпортерам на поставку товарів та їх оплату застосовується стандартизація підходів до порядку і форм проведення та документального оформлення розрахунків. **З огляду на це ж встановлює** система однакового тлумачення прав, зобов’язань і відповідальності сторін.

⁵⁸Зянько В. В., Єпіфанова І. Ю., Мельничук Д. П. Міжнародні розрахунки і валютні операції : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2021. 106 с.

Міжнародні розрахунки є об'єктом державного регулювання за наступними напрямками:

- оскільки держава нерідко сама бере участь у системі розрахунків, вона певним чином впливає на них;
- держава законодавчо регламентує шляхом введення певних валютних обмежень, діяльності створюваних органів валютного контролю тощо;
- впливає на розрахунки через систему міжнародних організацій.

Міжнародні розрахунки на відміну від внутрішніх регулюються не тільки національними нормативними та законодавчими актами, а й міжнародними законами, банківськими правилами і звичаями.

Основними *суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери та імпортери*, а також банки, що їх обслуговують. До того ж провідна роль у міжнародних розрахунках належить банкам. Діяльність банків у сфері міжнародних розрахунків регулюється національним законодавством, правилами, що склалися у світі, окремими міжбанківськими угодами. Тому до суб'єктів міжнародних розрахунків відносяться також *кредитні установи, держава, міжнародні організації та фізичні особи*.

До основних функцій та послуг, які надаються банками підприємствам-суб'єктам ЗЕД, відносяться:

- продаж і купівля для клієнтів іноземної валюти;
- надання позик в іноземній валюті;
- участь в інкасуванні платежів з-за кордону;
- участь у платежах клієнтів іноземним партнерам;
- ведення валютних рахунків клієнтів;
- ведення власних валютних рахунків у банках-кореспондентах за кордоном;
- надання послуг з документарного акредитива;
- облік переказних векселів, що підлягають оплаті за кордоном;

- надання клієнту комерційної інформації, що становить для нього інтерес;
- інші.

Форми міжнародних розрахунків

Головна особливість міжнародних розрахунків у тому, що вони здійснюються в різних валютах. Найскладнішою частиною платіжних умов контракту є вибір форми розрахунків. Погодження протилежних інтересів учасників зовнішньоекономічної діяльності й організація їх платіжних відносин реалізується шляхом застосування різних форм міжнародних розрахунків.

Форми розрахунків (платежу) – це врегульовані законодавством країн-учасниць способи виконання грошових зобов'язань за зовнішньоторговельними контрактами.

Форми розрахунків у системі міжнародних фінансових відносин характеризують організаційну сторону руху грошових потоків та товарів (послуг). Це способи оформлення, передачі й оплати товаросупровідних і платіжних документів, що склалися в міжнародній комерційній і банківській практиці. Порядок здійснення форм міжнародних розрахунків регулюється міжнародними документами, які розробляються спеціально створеними організаціями – Міжнародною торговельною палатою, Комісією з права міжнародної торгівлі СОН та ін.

Їх поділяють на 2 групи (рис. 3.7.1): документарні та недокumentарні.

Документарні розрахунки – розрахунки, за яких умовами платежу є «документи проти платежу», тобто виплата потрібної суми здійснюється за поданими комерційними документами, які супроводжують фінансові документи.

Фінансові документи – це переказні та прості векселі, чеки, платіжні розписки або інші інструменти отримання платежу.

Рис. 3.7.1. Форми міжнародних розрахунків

Комерційні документи – це рахунки-фактури, завантажувальні документи, документи на право власності, інші документи, які не є фінансовими.

Основними формами документарних розрахунків є *інкасо* та *акредитив*.

Недокументарні розрахунки – це всі інші форми міжнародних розрахунків.

До недокументарних розрахунків відносять: *банківський переказ; векселі; чеки; авансові платежі; платежі на відкритий рахунок.*

Серед факторів, що прямо чи опосередковано впливають на вибір форм міжнародних розрахунків:

- вид товару;
- можливості банків;
- фінансове становище контрагентів;
- політична та економічна стабільність країн;
- традиції та звичаї в міжнародній торгівлі даними товарами;
- суми угоди.

Форми, що застосовуються в міжнародних розрахунках, відрізняються від ступеня участі банків у їх проведенні: мінімальна частка участі банків під час банківського переказу (виконання платіжного доручення клієнта), більш значна – при інкасо (контроль за передачею, пересилкою товаросупроводжувальних документів та видачею їх платнику у відповідності

до інструкцій довірителя) і максимальна частка участі банків при акредитиві (надання бенефіціару платіжного зобов'язання, що реалізується під час виконання останнім основних умов, що містяться в акредитиві). Відповідно зростає забезпечення платежу для бенефіціара; мінімально в разі банківського переказу за фактично поставлений товар, максимально – при акредитиві, який по суті є грошовою гарантією оплати відвантаженого товару банком, що відкрив акредитив.

Документарні форми міжнародних розрахунків

Інкасо – це доручення експортера своєму банку одержати від імпортера безпосередньо або через інший банк певну суму, яку зазначено у платіжних документах, або підтвердження, що цю суму буде виплачено в певний строк.

Інкасо – це банківська операція, за допомогою якої банк за дорученням свого клієнта (експортера) отримує на основі розрахункових документів суму коштів, що йому належить, від платника (імпортера) за відвантажені йому товари чи надані послуги й зараховує ці кошти на рахунок клієнта-експортера у себе в банку. У цьому випадку інкасо являє собою тільки інкасування паперів і банк не гарантує оплату коштів експортеру за відвантажений товар чи надані послуги. Для зменшення ризику несплати в разі інкасової форми розрахунків експортер має наполягати на наданні покупцем гарантії платежу, яку окремо видає банк. Гарантія в цьому разі має бути надана на термін, що перевищує термін сплати документів, і на суму, яка відповідає сумі наданих на інкасо документів.

Міжнародне інкасо – передача через банк фінансових і комерційних документів покупцеві проти платежу чи акцепту векселя продавця⁵⁹.

⁵⁹Міжнародне інкасо. *Приват банк : вебсайт*. URL: <https://privatbank.ua/business/mezhdunarodnoje-inkasso>.

Розрізняють два види інкасо – чисте і документарне. *Чисте інкасо* – передача на інкасо тільки фінансових документів (векселів, чеків тощо). *Документарне інкасо* – передача тільки комерційних документів (наприклад, відвантажувальні документи за зовнішньоекономічним контрактом) або фінансових і комерційних документів у сукупності.

В інкасовій операції банки не несуть відповідальності за небажання платника дотримуватися зазначених в інкасовому дорученні інструкцій, тобто не несуть зобов'язань з оплати документів чи акцепту векселів. Тому інкасова операція не знімає ризику відмови імпортера працювати за контрактом. Інкасо означає інкасацію документів, а не інкасацію боргів. Банки відповідають за правильну інкасацію документів, але не торкаються комерційних операцій імпортера та експортера.

Перевагою інкасо є простота розрахунків та більш низький порівняно з іншими документарними інструментами (наприклад, акредитивами) рівень витрат клієнта на сплату банківських комісій.

У даному випадку учасниками розрахунків є:

- принципал (*principal, drawer*) – експортер, який передає банку комерційні та/або фінансові документи;
- платник (*drawee*) – імпортер, який отримує документи своєму банку відповідно до інструкцій інкасового доручення (проти платежу або проти акцепту векселя);
- банк-ремітент (*remitting bank*) – банк, якому експортер передав документи на інкасо;
- інкасуєчий банк (*collecting bank*) – будь-який банк, що бере участь в інкасо та не є банком-ремітентом;
- представляючий банк (*presenting bank*) – інкасуєчий банк, який передає отримані документи за інкасо імпортеру проти платежу або акцепту векселя.

Послідовність здійснення операцій під час використання інкасо відображена на рис. 3.7.2. Під час розрахунків за інкасовою формою переважна більшість ризиків і витрат несе експортер товарів.

Такий вид розрахунків може використовуватися для здійснення платежів лише тоді, коли експортер повністю довіряє імпортеру і впевнений, що останній оплатить відвантажені товари та надані йому послуги.

Рис. 3.7.2. Схема документообігу під час використання інкасо:

1 – укладення контракту, визначення умов розрахунків; 2 – відвантаження товару; 3 – одержання транспортних документів від транспортних організацій; 4 – передача комплексу комерційних, а за необхідності – фінансових документів у банк під час інкасового доручення; 5 – банк експортера надсилає документи в банк країни-імпортера; 6 – передача документів платникові для перевірки та платежу; 7 – оплата документів; 8 – переведення платежу; 9 – зарахування коштів на рахунок експортера

Причому така впевненість залежить не лише від імпортера (покупця), але й від того, наскільки стабільними є у країні-покупця політичні, економічні та правові умови; від імпортерних обмежень, уведених у країні-отримувачі тощо².

Акредитив – це грошове зобов’язання банку, за дорученням і за рахунок його клієнта-імпортера, здійснити оплату на користь експортера або забезпечити платіж іншим банком у межах певної суми та у визначений строк проти документів, що супроводжують акредитив.

Міжнародний акредитив – забезпечення зобов’язань контрагентів за зовнішньоекономічними контрактами, підвищення безпеки міжнародних розрахунків⁶⁰.

⁶⁰Міжнародний акредитив. Приват банк : вебсайт. URL: <https://privatbank.ua/business/mezhdunarodnyje-akkreditivy>.

Документарний акредитив – це акредитив, платежі за яким проводяться за умови подання в банк комерційних і фінансових документів. Дозволяє дійснювати розрахунки і мінімізувати ризики, широко використовується в міжнародній торгівлі.

Акредитив для імпортера:

- гарантує виконання постачальником зобов'язань з відвантаження;

- надійне отримання належним чином оформлених товарно-супровідних документів, необхідних для отримання товару та митного оформлення;

- збереження коштів у разі, якщо постачальник усе-таки не зміг виконати своїх зобов'язань за контрактом;

- можливість проводити платежі частинами за фактом відвантаження / виконання етапу роботи;

- інструмент отримання імпортного фінансування.

Акредитив для експортера:

- отримання платежу відразу після відвантаження / надання документів;

- наявність банківського зобов'язання платежу на час від підписання контракту до готовності до відвантаження товару тривалого виготовлення;

- можливість запропонувати покупцеві відстрочення платежу після відвантаження під зобов'язання банку за акредитивом.

Акредитив є угодою, окремою від договору купівлі-продажу чи іншого документа, що має силу договору, на якому його засновано. Розрізняють такі основні види документарних акредитивів:

- покритий – акредитив, що забезпечений власними коштами платника;

- непокритий – акредитив, на момент відкриття не забезпечений грошми платника;

- підтверджений – передбачає додавання іншим банком, відмінним від банку-емітента, зобов'язання здійснити платіж у разі надання документів, що відповідають умовам акредитива.

Сторони-учасники з документарного акредитива⁶¹:

– наказодавець (*applicant*) – покупець, імпортер, який доручає своєму банку відкрити акредитив;

банк-емітент (*issuing bank*) – банк, що відкриває акредитив за дорученням та за рахунок наказодавця;

– бенефіціар (*beneficiary*) – постачальник (продавець, експортер), одержувач акредитива;

– авізуючий банк (*advising bank*) – банк, якому доручається сповістити експортера про відкриття на його користь акредитива та передати йому текст акредитива;

– виконуючий банк (*nominated bank*) – банк, який уповноважений або якому дозволено банком-емітентом проводити платежі за акредитивом відповідно до умов акредитива та міжбанківських домовленостей від імені банку-емітента;

– підтверджуючий банк (*confirming bank*) – банк, який від свого імені додає до зобов'язання банку-емітента за акредитивом своє тверде зобов'язання здійснювати платежі з акредитива відповідно до його умов та міжбанківських домовленостей;

– переказний банк (*transferring bank*) – банк, який уповноважений банком-емітентом проводити переказ трансферабельного акредитива на прохання першого бенефіціара; переказний банк повинен бути виконуючим банком.

Порядок здійснення міжнародних розрахунків з використанням акредитивів відображено на рис. 3.7.3.

Авізування – надсилання іншому учаснику акредитивної угоди офіційного повідомлення про проведення тієї чи іншої операції (випуск, зміна, ануляція тощо).

Документарний акредитив є однією з найдорожчих документарних форм міжнародних розрахунків. Найчастіше акредитив використовується в розрахунках, коли ділові партнери

⁶¹ Акредитиви. Альфа-банк : вебсайт. URL: <https://old.alfabank.ua/corporate-business/business-finance/dokumentarnye-operacii/akkreditivy>.

встановили нові, неперевірені ділові відносини; продавець не впевнений у платоспроможності покупця, а покупець не впевнений у спроможності продавця поставити товар / виконати роботи / надати послуги; предметом контракту є великі проекти або товари, виготовлені за спеціальним замовленням. Акредитиви надійно страхують від багатьох ризиків, з якими зіштовхується підприємство під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

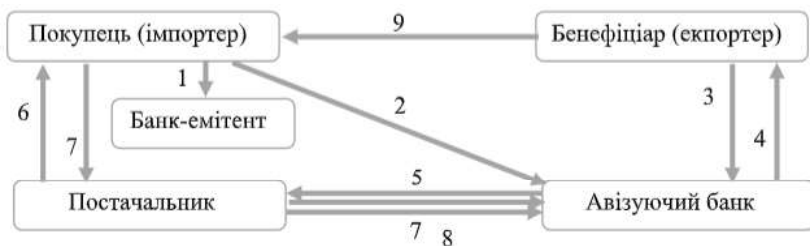

Рис. 3.7.3. Схема документообігу під час використання акредитивів:

- 1 – заява на відкриття акредитива; 2 – повідомлення про відкриття акредитива; 3 – повідомлення експортера про відкриття акредитива; 4 – розпорядження про переказ акредитива на користь постачальника; 5 – повідомлення про відстрочку акредитива; 6 – відвантаження товару; 7 – передача транспортних документів відповідно до угоди; 8 – оплата на користь постачальника; 9 – відправка документів банку-емітенту

Недокументарні форми міжнародних розрахунків

Банківський переказ – це розрахункова банківська операція, яка являє собою доручення комерційного банку своєму банку-кореспонденту сплатити відповідну суму грошей на прохання та за рахунок переказувача іноземному отримувачу (бенефіціару) із зазначенням способу відшкодування банку-платнику сплаченої ним суми. Ця операція проводиться на основі пересилання платіжного доручення (розрахункового документа) з дорученням платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ указаної суми грошових коштів зі свого рахунка на рахунок одержувача – одного банку іншому.

За банківський переказ банки стягують мінімальну комісійну винагороду, оскільки несуть мінімальну відповідальність – поставка товару, передача документів, платіж не входить у функції банку до моменту подання платіжного доручення. Комісію загалом призначає банк імпортера з переказодавця, її розмір у відсотках визначається банком.

У банківському переказі беруть участь:

- переказодавець – платник, боржник;
- переказоотримувач – одержувач коштів, бенефіціар;
- банк імпортера – банк, що виписує (приймає) платіжне доручення;

- банк експортера – банк, що виконує платіжне доручення.

Порядок здійснення міжнародних розрахунків з використанням банківського переказу за фактично поставлений товар відображено на рис. 3.7.4. Імпортёр отримує товар і документи зазвичай до моменту оплати, що надає йому більше переваг, ніж експортеру.

Під час використання банківського переказу за принципом оплати авансу за контрактом, у розділі контракту «умови платежу» визначають положення про переказ певного відсотка вартості контракту авансом (близько 10–30 %). У цьому випадку оплата залишку здійснюється за фактично поставлений товар. Такий вид банківського переказу є менш вигідним для імпортера, оскільки існує ризик неповернення / втрати авансу в разі непоставки товару експортером. Для зниження ступеня ризику використовується або банківська гарантія на повернення авансу – комісія за надання гарантії складає 10–15 % суми гарантії, або здійснюється умовний переказ – переказ авансу з умовою, що банк експортера (бенефіціара) здійснить фактичне перерахування авансу на його рахунок тільки після подання транспортного документа.

Схема розрахунку платіжними дорученнями відображена на рис. 3.7.4.

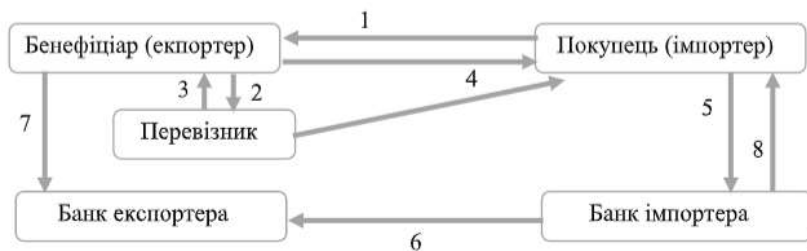

Рис. 3.7.4. Схема розрахунку за допомогою банківського переказу:
 1 – укладання контракту купівлі-продажу з розрахунками за поставлений товар у формі банківського переказу; 2 – експортер відвантажує товар; 3 – експортер отримує товарні документи від перевізника; 4 – експортер відправляє повідомлення про відвантаження та інші комерційні документи імпортеру; 5 – заява на переказ; 6 – платіжне доручення від імені банку імпортера на переказ іноземної валюти; 7 – перевірка банком експортера правильності платіжного доручення, списання грошей з рахунка банку імпортера, зарахування отриманої суми на рахунок експортера, витяг з розрахункового рахунка про зарахування суми; 8 – витяг з розрахункового рахунка про списання суми

Наразі банківські перекази є основною формою міжнародних розрахунків. Також вони є елементом усіх інших форм міжнародних розрахунків – акредитивів, інкасо, чеків, векселів.

Банківський переказ є найризикованішою формою міжнародних розрахунків, оскільки зазвичай неможливо відкликати здійснений банківський переказ коштів, які вже було зараховано на рахунок одержувача (бенефіціара). Вони здійснюються на платній основі – усі банки, які беруть участь у здійсненні банківського переказу, стягують комісію за проведення операції.

У розрахунках як торговельного, так і неторговельного характеру використовуються чеки, векселі та пластикові картки. Векселі та чеки застосовуються як самостійні засоби платежу, так і в поєднанні з іншими формами міжнародних розрахунків.

Вексель – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі

сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю)⁶².

Під час розрахунків із зовнішньоторговельних операцій використовуються два основні види векселів: прості (соло-вексель) та переказні (тратта)⁶³.

Простий вексель виставляє боржник (векседавець), який бере на себе зобов'язання сплатити кредитуру певну грошову суму в обумовленому місці у зазначений термін.

У розрахунках простим векселем зазвичай беруть участь дві особи. Випишує і підписує простий вексель боржник. Однак до простого векселя можуть застосовуватися положення щодо індосаменту, які відносяться до переказного векселя.

Схема розрахунку за допомогою простого векселя наведена на рис. 3.7.5.

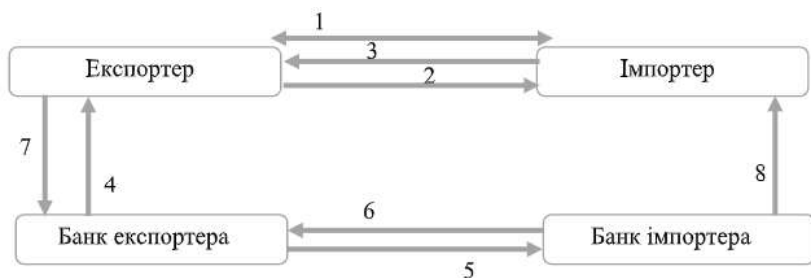

Рис. 3.7.5. Механізм міжнародних розрахунків за поставлені у кредит товари за допомогою простого векселя:

1 – укладення угоди; 2 – передача товару з платежем у кредит; 3 – виставлення векселя з позначенням строку платежу; 4 – після завершення строку платежу передача векселя на інкасо; 5 – вексель передається для оплати; 6 – гроші надходять на рахунок продавця; 7 – повідомлення про надходження грошей; 8 – повідомлення про платіж за векселем

⁶²Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.

⁶³Банківська система : навч. посіб. / [Ситник Н. С., Стасишин А. В., Блащук-Девяткіна Н. З., Ситник Л. О.]; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.

Переказний вексель є безумовним наказом кредитора (трасанта), адресованим боржникові (трасату), оплатити у зазначений у ньому термін певну суму трасанту або третій особі (ремітенту) – векселеодержувачу, найчастіше – банку продавця.

Тратта – це борговий документ, безумовний письмовий наказ однієї особи (трасанта) іншій особі (трасатові), підписаний першою особою і що вимагає від другої особи сплатити за пред'явленням або за настанням певної дати в майбутньому вказаної суми грошей трасантові або його наказу, або пред'явникові так, як указано у векселі (тратті). Для того, щоб тратта набув юридичної сили (право вимагати по ньому оплати від трасата), покупець повинен *акцептувати* його після отримання товару і, таким чином, прийняти на себе зобов'язання оплатити переказний вексель за установлений термін.

Під час проведення розрахунків за допомогою переказного векселя беруть участь такі суб'єкти:

- векселедавець (трасант, *drawer*) – особа, що виставила переказний вексель (тратту) з наказом здійснити платіж;
- векселеодержувач (ремітент, *payee*) – особа, на користь якої виданий вексель, перший покупець векселя;
- платник (трасат, *drawee*) – особа, на яку виставлений переказний вексель (тратта); той, кому платник дає наказ платити.

Схема розрахунку за допомогою переказного векселя наведена на рис. 3.7.6.

Залежно від характеру угод, що спричинили появу векселя, розрізняють комерційні та фінансові векселі. *Комерційний вексель* з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг. *Фінансовий вексель* виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики.

У міжнародних розрахунках часто використовуються *акцептові векселі*. *Акцепт векселя* – це підтвердження трасатом своєї згоди здійснити платіж за векселем. Акцепт здійснюється у вигляді напису «*акцептований*», або іншими – рівнозначним

словом (наприклад, «згоден»), або ж простим підписом платника, зробленим на лицьовому боці векселя. Зобов'язання трасата за переказним векселем виникають лише після його акцепту.

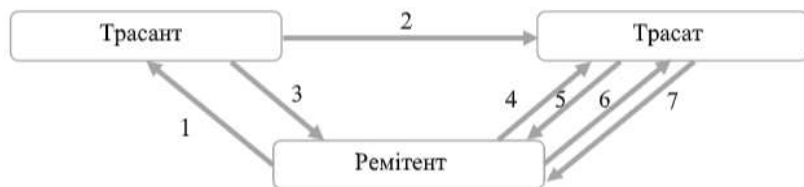

Рис. 3.7.6. Механізм розрахунків за поставлені у кредит товари за допомогою переказного векселя:

1 – трасант одержує товар від ремітента; 2 – трасант відвантажує цей товар трасату; 3 – трасант передає емітенту переказний вексель, де вказано, що платником його боргу перед ремітентом буде трасат; 4 – ремітент надає трасату переказний вексель, за яким він сподівається отримати акцепт; 5 – трасат робить на векселі напис, який означає його згоду оплатити переказний вексель; 6 – ремітент після акцепту надає переказний вексель до сплати; 7 – ремітент отримує кошти у вказаний строк

Акцепт має бути простим і нічим не обумовленим. Єдиною обмежувальною зміною, яка допускається у змісті векселя, є обмеження боржника зобов'язанням платити частиною суми, зазначеної на тратті, тобто він може здійснити обмежений або частковий акцепт, на відміну від загального.

Гарантією за простими та переказними векселями є їх авальювання банком. *Аваль* (від фр. *aval* – порука) – це гарантія платежу за простим та переказним векселем з боку *аваліста*, якщо боржник не виконав своїх зобов'язань за векселем. Він здійснюється на лицьовому боці векселя або на додатковому аркуші (алонжі) та підписується авалістом. Аваль виражається словами «Вважати за аваль», «Гарантую», «Як аваліст за...». В авалі відмічається, за кого він видається.

Вексель у міжнародному платіжному обігу є оборотним фінансовим документом, оскільки з передачею векселя іншій

особі до нього переходять усі права, вимоги та ризик за цим документом. Передача векселя здійснюється шляхом передавального напису – індосаменту, який здійснюється на зворотному боці векселя і підписується індосаментом. Векселі, виписані в одній країні, а підлягають оплаті в іншій, називаються *іноземними (зовнішніми)*.

Банківський вексель – це тратта, яку виставляють банки на своїх іноземних кореспондентів. Імпорттери, купуючи ці векселі у національних банків і пересилаючи їх для експортерів, погашають у такий спосіб свої боргові зобов'язання.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що векседавець сам платіж не здійснює, а переказує цей свій обов'язок на свого боржника (платника за векселем). Під час розрахунків на умовах комерційного кредиту частіше використовується переказний вексель.

Розрахунковий чек – це документ, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банку перевести вказану в чеку грошову суму одержувачу (чекодержателеві). Використовувати для розрахунків чеки доцільно в ситуації, коли імпортер утримується оплачувати товар до його отримання, а експортер утримується передавати товар до отримання гарантій платежу.

Використання чека дозволяє заощаджувати обігові кошти та прискорити платежі, оскільки всі чеки оплачуються після подання.

Учасниками під час розрахунків чеками є чекодавець (боржник за зобов'язаннями), платник (банк), чекодержатель (кредитор за зобов'язанням). Схема розрахунку чеками наведена на рис. 3.7.7.

Шляхом внесення передавального надпису (індосаменту), чек передається однією особою іншій. Індосамент здійснюється на зворотному боці чека, підписується особою, індосаментом – особою, яка робить цей надпис.

Види чеків:

– *іменний* – чек на користь певної особи. Його передача здійснюється шляхом передавального надпису конкретній особі;

– *ордерний* – чек на користь певної особи чи за її наказом. Передається індосаментом із застереженням «Наказу» чи без нього. У міжнародному платіжному обороті використовується найчастіше;

– *чек на пред'явника* – виписується пред'явникові і може бути переданий іншій особі як з індосаментом, так і без нього. Зазвичай виставляється клієнтом на свій банк. Він висилається чекодавцем своєму зарубіжному партнерові за кордон, який після отримання чека виставляє його своєму банку для кредитування свого розрахунку. Чек на пред'явника дозволяє швидко здійснювати оплату, оскільки чекодавець здійснює платіж прямо своєму партнерові, тому його найчастіше використовують у міжнародних розрахунках.

1 – платіжне доручення для депонування коштів; 2 – заява на отримання чекової книжки; 3 – видача чекової книжки; 4 – товар, роботи, послуги; 5 – чек; 6 – реєстр чеків для оплати; 7 – вимога на оплату; 8 – перерахування коштів; 9 – повідомлення про перерахування коштів

Залежно від чекодавця чеки поділяються на *банківські* та *фірмові*.

Фірмовий чек – виписаний фірмою на одержувача. Частіше виписується в іноземній чи в національній валюті на пред'явника і виставляється фірмою на свій банк. Оплата

проводиться за рахунок коштів чекодавця. Рівень ризику неотримання коштів за контрактом досить високий.

Банківський чек – виписаний банком на свій банк-кореспондент. Чекодавцем виступає банк боржника. Оплата здійснюється за рахунок коштів банку-чекодавця на його рахунках у банку-кореспонденті за кордоном. Частіше використовуються *банківські ордерні чеки*. Виплату грошей за таким чеком не можна припинити, тому рівень ризику невиплати невисокий.

У розрахунках неторговельного характеру використовуються дорожні та єврочеки.

Дорожній чек, або *туристичний* – платіжне доручення виплатити зазначену в чеку суму власнику, підпис якого є на дорожньому чеку в момент його продажу. Дорожні чеки є іменними. Розрахунки ними зазвичай проводяться на базі інкасо. Оплата відбувається в разі ідентичності підписів власника чека до і в момент пред'явлення чека.

Єврочек – приймається до оплати у країні учасниці Європейської банківської системи. Видаються їх власнику без попереднього грошового внеску й оплачуються за рахунок банківського кредиту строком до одного місяця. Оплачений чек повинен повернутися в банк, який його видав, протягом 20 днів з дня оплати. Разом з бланками єврочеків клієнту видається *євроочекова картка*, яка дає можливість виписувати гарантовані єврочеки. Картки дійсні протягом трьох років.

Авансовий платіж – це грошова сума або майнова цінність, яка передається покупцем-імпортером продавцю-експортеру до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань за контрактом. Авансовий платіж дозволяє кредитувати імпортером експортера та забезпечує зобов'язання, прийняті імпортером за контрактом. Використовується у випадках, коли:

- експортер не впевнений у платоспроможності імпортера;
- у країні покупця нестабільна економічна та політична ситуація;

- поставляється дороге обладнання, виготовлене за індивідуальним замовленням;
- поставляються рідкісні дефіцитні товари, товари стратегічного призначення;
- довготривалий термін дії контракту.

Розмір авансового платежу залежить від його мети, характеру та новизни товару, його вартості, строку виготовлення тощо. Аванс може надаватися в розмірі повної вартості контракту та у вигляді частки даної вартості.

Якщо угода порушується контрагентом, який дав завдаток, він втрачає повну його суму. Якщо угода порушується стороною, яка отримала завдаток, вона повертає його в подвійному розмірі. Тобто сторона, яка порушує договір на оплату, у будь-якому випадку відшкодовує збитки іншій стороні. Контрагент може бути звільненим від взятих на себе зобов'язань за контрактом без відшкодування додаткових збитків іншій стороні в разі виплати обумовленої в договорі суми відступних.

Використання авансового платежу дозволяє експортеру знизити ризик відмови або неспроможності іноземного покупця здійснити оплату за відвантажений товар. Для імпортера високий рівень ризиків, пов'язаних з тим, що експортер не доставить товар, доставить його несвоєчасно, доставить товар нижчої якості чи іншої специфікації; змінить асортимент поставки товару, не витримає умов пакування, що призведе до визначення товару некондиційним.

Платіж на відкритий рахунок передбачає ведення партнерами один для одного відкритих рахунків, на яких обліковуються суми поточної заборгованості. Так, експортер поставляє покупцеві товар разом із товаророзпорядчими документами й записує у своїх бухгалтерських документах у дебет відкритого покупцеві рахунку суму покупки. Натомість, імпортер записує суму відвантаження у кредит рахунку поставачальника. Імпортеру потрібно оплатити вартість товару через банківський переказ чека або векселя строком платежу

за пред'явленням протягом обумовленого в контракті терміну. Після оплати сторони роблять у своїх бухгалтерських документах оборотні записи.

За відкритим рахунком здійснюється оплата товарів, поставлених на консигнацію, та під час продажу запасних частин до раніше поставленого устаткування або машин. Це відносно проста та найдешевша форма міжнародних розрахунків.

Етапи здійснення платежів:

- експортер відвантажує товар та відправляє документи на адресу імпортера;
- експортер заносить суму вартості вантажу на дебет відкритого на покупця рахунка;
- імпортер здійснює аналогічний запис у кредит рахунка імпортера;
- після оплати товару експортер та імпортер роблять компенсацію проведення.

Міжнародні розрахунки з використанням платежу на відкритий рахунок передбачають, що товаророзпорядчі документи надходять до імпортера прямо, весь контроль за своєчасністю платежів покладається на учасників угоди, передусім експортера, рух товарів випереджає рух валютних коштів.

Призначення та методологія платіжного балансу

Зовнішньоекономічні зв'язки країн постійно змінюються і розширюються. ЗЕД кожної країни приводить до виникнення двох зустрічних потоків іноземної валюти: вхідного (як виручка від експорту продукції) та вихідного (як оплата імпорту). Інтегральними показниками цих потоків є баланси міжнародних розрахунків як співвідношення грошових вимог і зобов'язань, надходжень і платежів однієї країни щодо інших. Є такі види балансів міжнародних розрахунків: розрахунковий баланс, баланс міжнародної заборгованості та платіжний баланс.

Одним із найважливіших макроекономічних звітів, у якому відображаються результати діяльності держави в системі МЕВ, і найбільш поширеним балансом міжнародних розрахунків є *платіжний баланс*.

Відповідно до 6-ї редакції керівництва МВФ щодо складання платіжного балансу, *платіжний баланс (balance of payments)* – це статистичний звіт, у якому зазначено сумарні дані про економічні операції резидентів з нерезидентами⁶⁴ за певний період⁶⁵.

Функціонально платіжний баланс – це макроекономічна модель, у якій відображається сукупність економічних операцій певної країни з іншими країнами. Він розробляється з метою здійснення контролю за ефективністю ЗЕД певної країни, розробки та запровадження обґрунтованої курсової та зовнішньоекономічної політики держави – грошово-кредитної, валютної, бюджетно-податкової та інших видів, аналізу і прогнозу стану товарного та фінансового ринків, двосторонніх та багатосторонніх зіставлень, наукових досліджень тощо. Фактичні дані про стан платіжного балансу є основою для прийняття рішень про надання конкретним державам фінансової допомоги для стабілізації платіжного балансу та подолання його дефіциту міжнародними фінансовими установами, зокрема МВФ. Рахунки платіжного балансу надають інформацію про накопичення заборгованості, виплату процентів і платежів з основної суми боргу, а також характеризують можливості країни заробити валюту для майбутніх платежів.

⁶⁴Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

⁶⁵Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектора України (відповідно до 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції»). Національний банк України : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BoP_methodology.pdf.

Формування платіжного балансу ґрунтується на реалізації наступних принципів:

1) система подвійного запису – кожна операція у платіжному балансі повинна відображатися двома записами: за кредитом та за дебетом;

2) економічна територія країни – це географічна територія, що перебуває під юрисдикцією уряду даної країни, у межах якої можуть вільно переміщатися робоча сила, товари й капітал, включаючи територіальні води та територіальні анклави, розташовані в інших країнах;

3) методика визначення резидентів (нерезидентів) – резидентами вважаються домашні господарства або юридичні особи, що перебувають у країні більше року і мають у ній центр свого економічного інтересу;

4) ринкова ціна – під час реєстрації операцій у платіжному балансі використовуються ринкові ціни: сума грошей, що покупець готовий добровільно заплатити за товар, який буде одержаний від продавця, готового добровільно продати йому цей товар;

5) час реєстрації – обидва записи, що відображають зміст операції в платіжному балансі, в ідеалі повинні бути зроблені одночасно, у момент, коли економічні цінності створюються, перетворюються, обмінюються, передаються або ліквідуються (якщо момент переходу права власності неочевидний, то ним вважається момент відповідного бухгалтерського запису в обліку покупця і продавця);

6) розрахункова одиниця – під час підготовки платіжного балансу країни повинні використати ту розрахункову величину, що застосовується ними у внутрішніх розрахунках і обліку, для перерахування даних у долари США рекомендується використати ринковий курс на дату складання платіжного балансу.

Необхідність кількісно вимірювати стан міжнародних розрахунків виникла давно. Перші спроби обліку їх обсягів і оцінювання результатів були в Англії в кінці XIV ст., що

пов'язано з розвитком раннього меркантилізму, коли вважалося за необхідне не допускати відпливу золота як національного багатства з країни.

Поняття «платіжний баланс» було вперше введено в економічну теорію Дж. Стюартом у 1767 р. Упровадження практики складання платіжного балансу можна спостерігати у США і Великій Британії на початку XX ст. Наприклад, у 1923 р. Міністерство торгівлі США опублікувало платіжний баланс, у якому вперше дані були згруповані в розділах – точні операції, рух капіталів, операції із золотом і сріблом.

У подальшому з розвитком світового господарства виникла необхідність зіставлення показників міжнародних розрахунків окремих країн. Це призвело до зміни методик складання звітів, уніфікації платіжних балансів окремих країн. Цьому сприяла діяльність Ліги націй та МВФ.

У 1927 р. Лігою Націй була запропонована схема і рекомендації, які мали за основу платіжні баланси США і Англії. У 1947 р. опублікована як документ ООН уніфікована схема платіжного балансу. У подальшому над методиками уніфікації схеми платіжного балансу працював МВФ. Наразі під час складання платіжного балансу використовують схему, розроблену МВФ, яка є універсальною для всіх країн світу.

Для всіх країн – членів МВФ, складання платіжного балансу є обов'язковою вимогою. В Україні відповідальність за складання платіжного балансу покладено на НБУ, який координує діяльність низки інших установ, що беруть участь у його розробці.

Платіжний баланс розраховується в національній або іноземній валюті. Він становить собою систему стандартних рахунків і статей, у яких відображаються результати відповідних зовнішньоекономічних операцій – товарний експорт та імпорт, надання та отримання послуг і трансфертів, продаж і купівля активів тощо.

Даний звіт складається за формою бухгалтерських рахунків, у яких відображається статистична інформація про

торгові та фінансові угоди економічних суб'єктів країни із закордоном за певний період часу. Під час побудови платіжного балансу враховується той факт, що всі зовнішньоекономічні операції можна поділити на *кредитні* (які приносять іноземну валюту) і *дебетні* (пов'язані з її витратами). Тому в балансі перші йдуть зі знаком «+» і другі – зі знаком «-»: експорт товарів і запозичення, отримані країною, – це кредитні операції, а імпорт і кредитування інших країн – дебетні. Сума кредитових проводок повинна співпадати із сумою дебетових, а загальне сальдо завжди повинно дорівнювати нулю. Але на практиці баланс ніколи не досягається. Розбіжності, що можуть мати місце між сумами кредитових та дебетових проводок називаються «чисті помилки та упущення» і відображаються у відповідній балансуючій статті.

Рух товарів, послуг, матеріальних або інших нефінансових активів називають *реальними потоками*, а рух вимог та зобов'язань, що виникають у зв'язку з рухом реальних цінностей, – *фінансовими потоками*.

Вартісний вираз платіжного балансу відображає співвідношення між вартістю, яку одержує країна, і вартістю, що вивезена за кордон.

Класифікація статей платіжного балансу за методикою МВФ

У більшості країн платіжні баланси розробляються за схемою, рекомендованою МВФ. Методологія складання платіжного балансу визначається за допомогою міжнародного стандарту – Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КПБ6). Останнє, шосте видання Керівництва опубліковано у 2009 р., у якому і пропонується сучасна класифікація статей платіжного балансу⁶⁶.

⁶⁶Особливості 6-го видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (КПБ6). Національний банк України : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/NcPadPMRmKqtOBf>.

Основні компоненти платіжного балансу згруповані за трьома категоріями⁶⁷:

- рахунок поточних операцій;
- рахунок операцій з капіталом;
- фінансовий рахунок.

Поточними є операції з товарами, послугами, доходами та поточні трансферти.

Рахунок поточних операцій включає в себе:

- експорт товарів (у цінах *FOB*) і послуг;
- імпорт товарів (у цінах *FOB*) і послуг;
- первинні доходи до отримання та виплати;
- вторинні доходи до отримання та виплати.

Капітальні операції пов'язані з інвестиційною діяльністю, це операції з активами та зобов'язаннями – прямі та портфельні інвестиції, середньострокові та довгострокові кредити, короткострокові міжбанківські кредити, резервні активи. *Рахунок операцій з капіталом* включає в себе капітальні трансферти до отримання та виплати, вибуття та набуття невиробничих нефінансових активів.

У *фінансовому рахунку* відображаються операції з фінансовими активами та зобов'язаннями між резидентами і нерезидентами. Фінансовий рахунок включає в себе:

- прямі інвестиції (активи та зобов'язання);
- портфельні інвестиції (активи та зобов'язання);
- фінансові похідні інструменти (активи та зобов'язання);
- інші інвестиції (активи та зобов'язання);
- міжнародні резервні активи.

Під час публікації платіжний баланс може бути представлений у «стандартній» або в «аналітичній» формі.

У першому випадку товари, послуги та поточні трансферти об'єднуються в рахунку поточних операцій, а капітальні

⁶⁷Огляд ССПД – ООЯД. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/imf/meta/BOP_Dissemin_notes-ukr1.html.

трансферти, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, фінансові похідні, інші інвестиції та резервні активи – у рахунок операцій з капіталом та фінансовими інструментами.

За рекомендаціями МВФ складається альтернативна версія платіжного балансу – наявні відомості перекласифіковуються і перегруповуються, що дає можливість відокремити первинні, автономні операції від вторинних.

Аналітична форма платіжного балансу передбачає виведення активного або пасивного сальдо як сумарного результату незалежних, автономних операцій поточного і капітального характеру, здійснюваних резидентами й нерезидентами, що дозволяє виявляти спрямованість зовнішньоекономічної діяльності країни.

У табл. 3.7.1. представлена аналітична форма *платіжного балансу*.

Таблиця 3.7.1. Платіжний баланс (аналітична форма) за 2022 р. (млн дол. США)⁶⁸

Статті балансу	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	2022 р. усього
А. Рахунок поточних операцій					
Баланс товарів та послуг					
Баланс товарів					
Експорт товарів					
Імпорт товарів					
Баланс послуг					
Експорт послуг					
Імпорт послуг					
Баланс первинних доходів					
Надходження					
Виплати					

⁶⁸Платіжний баланс України. Національний банк України : вебсайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance/>.

Продовж. табл 3.7.1

Статті балансу	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	2022 р. усього
Оплата праці (баланс)					
Надходження					
Виплати					
Доходи від інвестицій (баланс)					
Надходження					
Виплати					
Баланс вторинних доходів					
Надходження					
Виплати					
В. Рахунок операцій з капіталом					
Чисте кредитування (+) / чисте запозичення (-) (=A+B)					
С. Фінансовий рахунок					
Прямі інвестиції (сальдо)					
Прямі інвестиції: активи					
Прямі інвестиції: пасиви					
Портфельні інвестиції (сальдо)					
Портфельні інвестиції: активи					
Портфельні інвестиції: пасиви					
Акціонерний капітал					
Боргові цінні папери					
Сектор державного управління					
Банки					
Інші сектори					
Інші інвестиції (сальдо)					
Інші інвестиції: активи					
Центральний банк					
Банки					
Інші сектори					
Інші інвестиції: пасиви					
Статті балансу	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	2022 р. усього
Центральний банк					
Сектор державного управління					

Продовж. табл 3.7.1

Статті балансу	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	2022 р. усього
Банки					
Інші сектори					
Довгострокові кредити					
Короткострокові кредити					
Торгові кредити					
Помилки та упушення					
D. Зведений баланс (=A+B-C)					
E. Резерви та пов'язані статті					
Резервні активи					
Кредити МВФ					

Компоненти платіжного балансу згруповані за двома рахунками: рахунком поточних операцій і рахунком операцій з капіталом та фінансових операцій. Рахунок поточних операцій віддзеркалює рух за кордон або з-за кордону товарів, послуг і трансфертних платежів. Рахунок руху капіталів виявляє рух позикових коштів і фінансових активів: по-перше, відтік капіталів; по-друге, приплив капіталів.

Підсумовування розділів балансу, з урахуванням статті «Помилки та упушення», дозволяє вивести зведений баланс, який може мати або позитивне, або негативне сальдо.

Якщо підсумкове сальдо позитивне – країна збільшує свої вимоги до інших країн, і відповідно на таку ж суму зменшуються її зобов'язання по відношенню до них. Навпаки, якщо підсумкове сальдо балансу негативне – країна повинна збільшити свої зобов'язання по відношенню до інших країн, з тим, щоб відшкодувати дефіцит платіжного балансу.

Рівновага та регулювання платіжного балансу

Рівновага платіжного балансу має місце, коли надходження (доходи) та видатки збалансовані й офіційні резерви не змінюються.

Розрізняють п'ять *основних джерел нерівноваги* платіжного балансу:

- 1) сезонна та випадкова нерівновага;
- 2) циклічна нерівновага;
- 3) структурна нерівновага;
- 4) дестабілізуючі валютні спекуляції та відтік капіталу;
- 5) неадекватний економічній ситуації валютний курс.

Перевищення надходжень з-за кордону над платежами за кордон дає в результаті позитивне сальдо платіжного балансу, що призводить до зростання курсу національної валюти. Перевищення платежів за кордон над надходженнями дає в результаті дефіцит платіжного балансу, що призводить до падіння курсу національної валюти.

Скорочення та зростання офіційних резервів показують величину дефіциту та активного сальдо платіжного балансу відповідно.

Стан платіжного балансу держави залежить від впливу низки чинників. Основні економічні чинники, що впливають на стан платіжного балансу держави:

– *темпи інфляції*. Зростання цін на товари та послуги призводить до скорочення попиту на них у покупців-нерезидентів і скорочення експорту. Підвищення рівня цін на вітчизняні товари призводить до підвищення привабливості імпортованих товарів. Це сприяє збільшенню обсягу імпортованих операцій;

– *реальне зростання ВВП* призводить до збільшення обсягів імпорту товарів та послуг, оскільки підвищується рівень доходів населення, частина з яких може бути використана на оплату імпортованих товарів та послуг;

– *процентні ставки* – їх підвищення призводить до збільшення притоку капіталу для інвестицій в облігації з високою доходністю та в інші інструменти грошового ринку. І навпаки;

– *валютний курс «спот»* – впливає на відносну вартість імпортованих товарів порівняно з вартістю товарів, які вироблені національними виробниками, та експортних товарів порівня-

но з товарами інших країн (у країнах-імпортерах). Високий курс іноземної валюти призводить до зростання цін імпортованих товарів та здешевлення експортних товарів і навпаки.

Постійно протягом невизначеного часу залишатися у стані рівноваги платіжний баланс не може. Для розв'язання проблеми досить стійкого платіжного дефіциту уряд країни здійснює *інтервенцію в економіку*. Масштаби, час та інструменти інтервенції залежать від величини дефіциту та його характеру.

У короткотерміновому періоді найбільш простий шлях для країни – компенсувати дефіцит платіжного балансу за рахунок *офіційних резервів*. За умов, якщо резервів недостатньо або уряд приймає рішення не використовувати їх, досягти рівноваги платіжного балансу можна за рахунок залучення у країну *короткотермінового капіталу*.

Якщо дефіцит платіжного балансу не вдається подолати за рахунок використання зовнішніх фінансових коштів, уряд країни може вдаватися до одного з наведених нижче заходів:

1. Запровадити *дефляційну політику*, спрямовану на зниження цін та доходів порівняно з іншими країнами.

2. *Девальвувати* національну валюту.

Ці заходи реалізуються на суто *ринкових засадах* через вплив на економічні параметри – доходи, ціни, валютні курси, пропозицію грошей, відсоткові ставки тощо. Ринкове відновлення рівноваги залежно від режиму валютного курсу може здійснюватися таким чином:

- запроваджується *фіксований валютний курс* (у тій чи іншій формі) і відновлення рівноваги відбувається безпосередньо за позиціями платіжного балансу;

- за *плаваючого валютного курсу* він змінюється доти, доки не вирівнюються попит і пропозиція іноземної валюти в межах поточних та довгострокових капітальних трансфертів, що дозволяє досягти відновлення рівноваги на валютному ринку.

3. Запровадити *валютний контроль* та обмеження на валютні операції.

Неринкові методи відновлення рівноваги платіжного балансу – це впровадження державного регулювання економічних процесів як використання імпорتنих квот та валютних обмежень. До того ж можна досягти очевидної рівноваги платіжного балансу, проте сутнісні причини його виникнення не зникають і нерівновага набуває прихованої форми.

Підсумовуючи сказане, визначимо можливі шляхи досягнення рівноваги платіжного балансу:

1. *Фінансування загального платіжного дефіциту* без зміни валютного курсу чи стану національної економіки:

а) якщо дефіцит має тимчасовий характер, уряд може використати офіційні резерви, тим самим не впливати на пропозицію грошей іншими способами. Обсяги резервів обновляються, коли ситуація стабілізується;

б) якщо валюта країни є ключовою у валютній системі, країна має більше можливостей утриматися від коригуючих дій стосовно виправлення дефіциту платіжного балансу.

2. *Запровадження валютного контролю* в тих чи інших формах. Наприклад, обмеження на придбання резидентами іноземної валюти та її використання, політика множинного валютного курсу тощо.

3. *Запровадження (збереження) режиму плаваючого валютного курсу*. Таким чином національна валюта буде знецінюватися доти, доки на валютному ринку не відновиться рівновага.

4. *Установлення режиму фіксованого курсу*. У даному випадку уряд за рахунок офіційних резервів скорочує пропозицію грошей, знижує ціни, доходи та заробітну плату доти, доки попит і пропозиція іноземної валюти на ринку не встановиться на певному заздалегідь визначеному рівні, тобто національна економіка приводиться у відповідність до фіксованого курсу.

5. *Політика валютного компромісу*. Цей підхід пропонує комбінацію способів, зазначених у пунктах 3 та 4. Валютний курс частково використовується як інструмент стабілізації:

а) *змінний паритет*. Уряд країни підтримує фіксований валютний курс доти, доки це можна робити за рахунок незначних змін у національній економіці. Наступним кроком є девальвація національної валюти і встановлення нового рівня валютного курсу;

б) *кероване плавання валюти*. Уряд змінює валютний курс доти, доки не досягається нова рівновага.

Питання для самоперевірки

1. Які способи міжнародних платежів є найпоширенішими? У чому особливості їх здійснення?

2. Які форми розрахунків є найменш та найбільш вигідними та ризикованими з позиції експортера та імпортера?

3. Охарактеризуйте умови інкасо. Які сторони найчастіше беруть участь у інкасо?

4. Обґрунтуйте зручність використання інкасової форми розрахунків з позиції експортера та імпортера.

5. Назвіть основних учасників інкасової форми розрахунків та опишіть типову схему розрахунків за допомогою документарного інкасо.

6. Назвіть основних учасників і фази документарного акредитива. У чому полягають особливості типової схеми та етапів розрахунків за допомогою документарного акредитива?

7. Охарактеризуйте фази документарного акредитива в розрахунковому аспекті. У чому суть угоди про відкриття акредитива?

8. У чому полягають переваги, недоліки та ризики під час акредитивних операцій для імпортерів та експортерів?

9. Поясніть особливості авансових розрахунків. У яких випадках їх доцільно використовувати?

10. Охарактеризуйте платежі на відкритий рахунок. Назвіть переваги та недоліки для імпортера й експортера.

11. Опишіть роль банківського переказу в міжнародних розрахунках.

12. Охарактеризуйте організацію розрахунків із використанням чеків.

13. Назвіть обов'язкові реквізити векселя та п'ять нормативно-правових актів, що регулюють вексельний обіг в Україні.

14. У чому особливості використання чекових розрахунків у міжнародних операціях? Які види чеків Ви можете назвати? Охарактеризуйте їх суть.

15. У чому суть індосаменту в чекових розрахунках? Які види чекових індосаментів Ви можете назвати?

16. У чому полягають переваги та недоліки використання вексельних розрахунків у міжнародних операціях?

17. Наведіть визначення платіжного балансу та поясніть його економічний зміст. Сформулюйте принципи складання платіжного балансу.

18. Опишіть методику складання платіжного балансу країни за методикою МВФ.

19. Обґрунтуйте необхідність та способи регулювання платіжного балансу.

20. Поясніть причини та наслідки порушення рівноваги платіжного балансу країни.

Практичні завдання

• Підготуйте обґрунтовані відповіді на питання:

1. Розгляньте види акредитивів за підставами виконання, поясніть механізм їх застосування. У табл. 3.7.2 вкажіть характеристики акредитивів за підставами виконання. У відповідних клітинках позначте: «так», «ні», «частково».

Наведіть приклади використання товарного, резервного, чистого та змішаного акредитивів, розкрийте доцільність їх використання саме в цій ситуації.

Таблиця 3.7.2. Характеристика акредитивів за підставами виконання

Види акредитивів за підставами виконання	Функції акредитивів			
	Розрахункова	Забезпечувальна	Кредитна	Інформаційна
Товарний				
Резервний				
Чистий				
Змішаний				

2. Виконайте порівняльний аналіз чеків і векселів як засобів міжнародних розрахунків, зазначте переваги та недоліки їх використання для фізичних та юридичних осіб, для резидентів і нерезидентів.

3. До авізуючого банку від банку-кореспондента надійшла інструкція щодо відкриття акредитива на користь експортера. Поштові адреси контрагентів зовнішньоекономічної угоди в інструкції вказані із значними неточностями. Укажіть, які дії авізуючого банку мають бути в зазначеній ситуації. Відповідь обґрунтуйте відповідно до статей «Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів».

4. На термінове прохання імпортера експортер відправив товари літаком, а не пароплавом, як це передбачалося умовами акредитива. На вимогу експортера оплатити акредитив банк відхилив документи, надані ним для цього, оскільки замість коносаменту було надано авіатранспортну накладну. Експортер звернувся зі скаргою щодо оплати акредитива.

Поясніть дану ситуацію. Обґрунтуйте доцільність та справедливність поданої скарги. Визначте можливі шляхи виходу із такої ситуації для експортера.

5. Обґрунтуйте дії банку згідно з положень «Уніфікованих правил по інкасо»:

1) в інкасовому дорученні не вказано, чи повинні комерційні документи включати в себе зовнішньоторговельний вексель, переданий у майбутньому проти акцепту або платежу;

2) пропонуються часткові платежі для чистого інкасо;

3) пропонуються часткові платежі відносно документарного інкасо;

4) клієнт подав банку-ремітенту пакет фінансових та комерційних документів для їх вручення проти отримання платежу за експортовану продукцію. В інкасовому дорученні було виявлено неточну адресу платника (імпортера). Імпортер запропонував провести розрахунки частковими платежами презентуючому банку, обґрунтовуючи це кризовим станом галузі.

6. Український банк отримав від банку США документарне інкасо на 200 тис. дол. США. Переказний вексель, передбачений умовами інкасо, виставлений до оплати через 70 днів за поданням на компанію – клієнта українського банку. Додатковими вимогами в інкасовому дорученні є наступні:

1) відповідність «Уніфікованим правилам по інкасо» (публікація 522);

2) документи передаються проти акцепту;

3) у разі несплати, повинно бути здійснено опротестування.

До яких обов'язків контрагентів приводить відповідність розрахунку «Уніфікованим правилам по інкасо»? Яким чином необхідно діяти, якщо переказний вексель, який компанія акцептувала та відмовляється оплачувати в разі настання терміну через невідповідність товарів стандартам? Компанія згідна оплатити лише половину суми контракту.

7. До банку 10 квітня надійшли реєстри чеків від польської фірми на загальну суму 100 тис. дол. Банк виявив наступні неточності:

– у чеку 1 виправлено суму з 20 тис. дол. на 25 тис. дол.;

– у чеку 2 на 10 тис. дол. нечітко зазначені реквізити чекодавця;

– чек 3, виписаний на 15 тис. дол., а фактично відвантажено продукції на 12 тис. дол., 4 тис. дол. виплачено чекодавцеві готівкою;

– чек 4 на 8 тис. дол. був виписаний чекодавцем 25 лютого;

– чек 5 на 2 тис. дол. містить факсиміле чекодавця;
– чек 6 на 20 тис. дол. при залишку покриття на 10 тис. дол., датою виписки зазначалось 11 квітня.

Якими будуть дії банку з отриманими чеками та на яку загальну суму будуть оплачені банком реєстри чеків?

• Розв'яжіть задачі:

1. Країна А експортує товари у країну В в обмін на інші товари еквівалентної вартості – 100 млн дол. США. Поясність, як буде відображено цю операцію у платіжному балансі країни А.

2. ВВП країни в минулому році становив 353 млрд євро, її експорт дорівнював 40 млрд євро, а імпорт – 38 млрд євро.

Визначте сальдо торговельного балансу країни.

Чи можна вважати економіку наведеної країни відкритою?

3. Країна В має такі показники платіжного балансу (млн дол. США):

- сальдо рахунка поточних операцій – 140;
- сальдо рахунка капітальних операцій + 100;
- сальдо статті «Помилки й упущення» + 16.

На скільки треба зменшити резервні активи, щоб урівноважити платіжний баланс?

4. Між країною А та країною В здійснювалися такі зовнішньоекономічні операції (млн дол. США):

- експорт товарів та послуг з країни А у країну Б – 250;
- грошові перекази із країни Б у країну А – 100;
- імпорт товарів і послуг у країну А – 230;
- купівля резидентами країни А цінних паперів фірм країни Б – 110;
- продаж цінних паперів фірм країни А резидентам країни Б – 70;
- імпорт золота у країну А – 80.

Складіть платіжний баланс країни А.

5. Економіка країни характеризується такими даними (у млрд євро):

- експорт товарів – 19 650;
- імпорт товарів – 21 758;
- громадяни країни отримують дохід від іноземних інвестицій у вигляді відсоткових виплат із-за кордону – 3621;
- країна виплачує закордонним інвесторам дохід у вигляді відсотків – 1394;
- витрати громадян цієї країни від туризму – 1919;
- доходи цієї країни від туризму – 1750;
- однобічні трансферти країни – 2388;
- вплив капіталу з країни – 4174;
- приплив капіталу до країни – 6612.

Визначте:

- 1) сальдо поточного рахунка;
- 2) сальдо рахунка руху капіталу;
- 3) сальдо платіжного балансу країни;
- 4) зміну величини офіційних валютних резервів країни.

6. Використовуючи дані офіційної статистичної звітності НБУ, здійснити аналіз динаміки статей Платіжного балансу України упродовж двох останніх років за такими пунктами:

- рахунок поточних операцій;
- баланс товарів і послуг;
- доходи (сальдо);
- поточні трансферти (сальдо);
- рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій;
- рахунок операцій з капіталом;
- фінансовий рахунок;
- зведений баланс;
- резервні активи;
- кредити МВФ НБУ;
- кредити МВФ уряду України.
- Використовуючи довідкову та навчальну літературу, інтернет-ресурси, підготуйте презентації з наступних тем:

1. Спеціальні форми акредитивів: компенсаційний акредитив (*Back TO Back Letter OF Credit (L/C)*); зустрічний акреди-

тив (*Dispute Letter OF Credit*); резервний акредитив (*STANDBY Letter OF Credit*); автоматично поновлювані (револьверні) акредитиви (*Revolving Letter of Credit*); акредитив з червоною смугою (*Red Clause Letter of Credit*).

2. Платіжні картки як форма міжнародних розрахунків.

3. Порівняльний аналіз класифікації статей платіжного балансу у відповідності до п'ятої та шостої редакції рекомендацій МВФ з платіжного балансу.

4. Організаційні основи складання платіжного балансу України.

5. Статистичний аналіз платіжного балансу.

Тести

1. Міжнародні розрахунки – це:

а) грошові розрахунки між суб'єктами господарювання і громадянами різних країн, які пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей та послуг у міжнародному обороті;

б) грошові розрахунки між суб'єктами господарювання, які пов'язані з виконанням експортно-імпортних операцій;

в) грошові розрахунки між центральними банками, які пов'язані з виконанням взаємних зобов'язань;

г) грошові розрахунки між будь-якими банками різних країн, які пов'язані з виконанням взаємних зобов'язань.

2. Уповноважений банк може здійснювати міжбанківські розрахунки в іноземній валюті з:

а) банками (резидентами і нерезидентами), установлюючи прямі кореспондентські відносини з банками резидентами, використовуючи СЕП НБУ в мультивалютному режимі;

б) юридичними особами-нерезидентами;

в) юридичними й фізичними особами (резидентами і нерезидентами).

г) юридичними особами-резидентами.

3. Міжнародні розрахунки регулюються:

а) національним законодавством;

- б) національним законодавством, міжнародними законами, правилами та звичаями, що склалися у світі;
- в) уніфікованими міжнародними документами;
- г) правилами та звичаями, що склалися у світі.

4. У разі великих обсягів взаємних поставок експортерам та імпортерам доцільно використовувати таку форму розрахунків, як:

- а) авансовий платіж;
- б) платіж на відкритий рахунок;
- в) документарне інкасо;
- г) акредитив.

5. Які з названих форм міжнародних розрахунків належать до недокументарних?

- а) інкасо;
- б) чек;
- в) акредитив;
- г) вексель.

6. Особа, якій адресується наказ про виплату векселя – це:

- а) дилер;
- б) трасат;
- в) індосант;
- г) бенефіціар.

7. Інкасуєчий банк – це:

- а) сторона, що виставляє документи на інкасо;
- б) банк, якому довіритель доручає операцію щодо інкасування;
- в) будь-який банк, що бере участь у виконанні інкасового доручення і подає документи платнику;
- г) сторона, що здійснює платіж або акцепт за отриманий товар.

8. Банк, якому довіритель доручає операцію щодо інкасування, – це:

- а) негоціуючий банк;
- б) банк-ремітент;

- в) інкасуєчий банк;
- г) виконуючий банк.

9. Акредитивний банк – це:

а) банк, який відкриває акредитив за дорученням клієнта або звертається з проханням до іншого банку відкрити акредитив за його дорученням та за його рахунок;

б) банк, якому доручається повідомити експортера про відкриття на його користь акредитива і передати його текст;

в) банк, який бере на себе зобов'язання додаткові до зобов'язань банку-емітента здійснити платіж (акцепт тратт) експортеру під час виконання ним умов акредитива;

г) банк, який указано в акредитиві як платника експортера визначеної суми коштів проти документів, передбачених акредитивом;

д) банк, який здійснює платіж проти документів та приймаючий на себе фінансові ризики.

10. Банк, якому доручається повідомити експортера про відкриття на його користь акредитива і передати його текст:

- а) акредитивний банк;
- б) авізуєчий банк;
- в) підтверджуючий банк;
- г) виконуючий банк;
- д) неогоціуючий банк.

11. У якому документі визначається форма розрахунків між контрагентами?

- а) у договорі банківського рахунка;
- б) в угоді, укладеній між контрагентами;
- в) у договорі розрахунково-касового обслуговування;
- г) не зазначається в жодному із документів.

12. За ступенем гарантованості оплати сум, які мають бути оплачені експортеру, акредитиви поділяються на:

- а) покритий і непокритий;
- б) відкликний і безвідкликний;

- в) підтверджувальний і непідтверджувальний;
- г) гарантований та негарантований.

13. Якщо зазначена в чеку сума цифрами та прописом не співпадають, то:

- а) чек вважається недійсним, оскільки виправлень у чеку робити не можна;
- б) правильною вважається сума цифрами;
- в) правильною вважається сума прописом;
- г) чек приймається банком.

14. Який термін дії дорожнього чека?

- а) 20 днів;
- б) не обмежений у часі;
- в) 6 місяців;
- г) 70 днів.

15. Шляхом проставлення на зворотньому боці векселя передавального надпису разом з векселем третій особі передається право на отримання платежу – це:

- а) акцепт;
- б) індосамент;
- в) інкасо;
- г) аваль.

16. Згідно з методологією складання платіжного балансу вартість як експорту, так і імпорту товарів обліковується:

- а) за умови поставки *FCA*;
- в) за умови поставки *FOB*;
- б) за умови поставки *FAS*;
- г) за умови поставки *DAF*.

17. В Україні відповідальність за складання платіжного балансу на законодавчому рівні покладено на:

- а) Національний банк;
- б) Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків;
- в) Міністерство фінансів;
- г) Рахункову палату Верховної Ради України.

18. Платіжний баланс – це:

а) статистична звітність резидентів даної країни про експорт та імпорт послуг за певний період;

б) статистична звітність про підсумки всіх економічних операцій резидентів даної країни з рештою світу за певний період;

в) статистична звітність резидентів даної країни про отримані довготермінові кредити від інших країн;

г) статистична звітність резидентів даної країни про всі операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання.

19. Основною складовою платіжного балансу є:

а) рахунок операцій з капіталом;

б) рахунок поточних операцій;

в) фінансовий рахунок;

г) рахунок поточних трансфертів.

20. Згідно з методологією складання торговельного балансу, що здійснюється Держстатом, імпорт обліковується за умови:

а) поставки *CFR*;

в) поставки *CIP*;

б) поставки *CIF*;

г) поставки *CPT*.

21. Первинна інформація про діяльність суб'єктів, що господарюють, збирається:

а) статистичною службою;

б) Національним банком;

в) Міністерством економіки;

г) митницею.

22. Дефіцит платіжного балансу призведе до таких наслідків:

а) курс національної валюти зменшиться;

б) офіційні валютні резерви зменшаться;

в) офіційні валютні резерви збільшаться;

г) офіційні валютні резерви не зміняться.

23. Складова платіжного балансу країни – рахунок поточних операцій не включає в себе:

- а) товарний експорт;
- б) чисті доходи від інвестицій;
- в) зміни в активах країни за кордоном;
- г) транспортні послуги іноземним країнам.

24. Країна має додатне сальдо платіжного балансу за рік, що становить 10 % від надходжень валюти за міжнародними операціями, а виплати за міжнародними операціями становлять 180 млн грош. од. Сальдо платіжного балансу дорівнюватиме:

- а) 200 млн грош. од.;
- б) 20 млн грош. од.;
- в) 40 млн грош. од.;
- г) 18 млн грош. од.

25. Обсяг офіційних резервів країни за від'ємного сальдо платіжного балансу:

- а) зменшується;
- б) зростає;
- в) не змінюється;
- г) недостатньо інформації для визначення.

3.8. Міжнародна економічна інтеграція

1. Теоретичні основи міжнародної економічної інтеграції.
2. Форми, рівні, типи та етапи розвитку міжнародної економічної інтеграції.
3. Фінансова інтеграція.

Теоретичні основи міжнародної економічної інтеграції

Міжнародна інтеграція – це об'єктивний процес зближення країн світу та їхніх суб'єктів у всіх сферах людського життя на основі спільності загальнолюдських інтересів. Міжнародна інтеграція включає в себе міжнародну економічну, політичну, культурну інтеграцію.